

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi
International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2023

4(1):14/29

Geliş Tarihi / Receive : 12.06. 2023

Kabul Tarihi / Accepted : 22.08. 2023

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

Contribution Of Idioms In 5th Grade Turkish Textbooks To Students' Vocabulary

İbrahim CANPOLAT

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi.
zafenatpena@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9407-9439

Kerim TUZCU

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği
Bölümü.

kerimtuzcu@hotmail.com

ORCID:0000-0001-8432-2602

Atıf/Cite as: TUZCU, K., & CANPOLAT, İbrahim. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları. *Trk Dergisi*, 4(1). <https://www.trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/116>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

Öz

İletişim ve haberleşme insanlığın en temel ihtiyaç ve özelliklerinden biridir. Kişiler, iletişimi sağlamak için kullandığı araçların birincisi ve en tesirli olanı ise dildir. Unsurları kelimeler olan bu harika vasıta iletişimin temel taşıdır. İnsanın düşünce ve duygu dünyasının da tercümanı olan dil aynı zamanda düşüncelerin ifade edilmesini sağladığı gibi muhatabın fikirlerinin öğrenilmesinin en büyük kaynağıdır. Dil birtakım seslerin rastgele telaffuzundan ibaret olmayıp şuurlu bir faaliyetin neticesidir. Bu şuurlu ve bilinçli olarak dilde mevcut varlık ise söz varlığıdır. Söz varlığı veya diğer bir tabirle kelime hazinesi, dilin en temel yapı taşlarıdır. Kişinin kelime dağarcığının genişliği ise iletişim becerilerini etkileyen en birinci etkendir. Bir kişinin kelime hazinesi ise o kişinin bilgi birikimi, eğitim seviyesi ve deneyimleri ile şekillenir. Deyimler, dilin renkli ve imgeci bir yönünü temsil eder. Birçok deyim, bir kelime veya cümledeki anlamı tam olarak ifade etmek yerine, belirli bir durumu veya fikri sembolik olarak anlatır. Dilin kullanılması sadece kelimeleri bir araya getirmekle sınırlı değildir, aynı zamanda doğru kelimelerin doğru bağlamlarda kullanılmasıyla da ilgilidir. Kelime seçimi, iletişimin etkisini büyük ölçüde belirler. Bir konuşmacı, kelime hazinesi ve deyimlerini etkili bir şekilde kullanarak dinleyicileri etkileyebilir, fikirlerini açıkça ifade edebilir ve iletişimde daha güçlü bir etki yaratabilir. Bu nedenle, bir dilin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için kelime hazinesi ve deyimlerin geliştirilmesi önemlidir. Okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerini geliştirmek, kelime dağarcığını genişletmek ve deyimleri öğrenmek için çaba harcamak, dil becerilerini ilerletmek için atılan adımlardır. Dilin etkin ve güçlü bir şekilde kullanılması, kelime hazinesinin genişliği ve deyimlerin kullanımıyla yakından ilişkilidir. Dilin zenginliği, iletişimin kalitesini artırırken, kelime hazinesi ve deyimler, ifadelerimizi daha etkili ve ilgi çekici hale getirir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Kelime Hazinesi, Deyim, Ders Kitabı.

Contribution Of Idioms İn 5th Grade Turkish Textbooks To Students' Vocabulary

Abstract

Communication and communication is one of the most basic needs and characteristics of humanity. The first and most effective of the tools people use to communicate is language. This wonderful medium whose elements are words is the cornerstone of communication. Language, which is also the translator of the world of thought and emotion, is the biggest source of learning the ideas of the addressee as well as providing the expression of thoughts. Language is not just the random pronunciation of certain sounds, it is the result of a conscious activity. This conscious and conscious existence in the language is the word existence. Vocabulary, or in other words, vocabulary is the most basic building blocks of language. The breadth of a person's vocabulary is the first factor affecting communication skills. A person's vocabulary is shaped by that person's knowledge, education level and experiences. Idioms represent a colorful and imaginative aspect of language. Many idioms symbolically describe a particular situation or idea, rather than expressing the exact meaning in a word or sentence. Using language isn't just about putting words together, it's also about using the right words in the right contexts. Word choice largely determines the impact of communication. A speaker can impress the audience, express his ideas clearly, and make a stronger impact in communication by using his vocabulary and idioms effectively. Therefore, it is important to develop vocabulary and idioms in order to use a language effectively. Developing reading, writing, speaking and listening skills, expanding vocabulary and making an effort to learn idioms are steps taken to advance language skills. The effective and powerful use of the language is closely related to the breadth of the vocabulary and the use of idioms. The richness of the language increases the quality of communication, while the vocabulary and idioms make our expressions more effective and interesting.

Keywords: Language, Vocabulary, Idiom, Textbook.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

Giriş

Günümüz modern toplumu, geçmişten günümüze birçok değişiklik göstererek şu anki şeklini almıştır. Bu değişiklikler gerek siyasal gerek ekonomik gerekse toplumsal-kültürel alanlarda cereyan etmiştir. Bu değişim ve dönüşümleri yaşayan unsurların başında dil denilen mekanizma gelmektedir. "Dil; ses, kelime ve cümlelerden kurulu bir anlaşmalar sistemidir" (Özçelik ve Erten, 2011). TDK'ye göre ise, "İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban" (RTL 1) olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlar, içinde doğdukları ve de ömrü oldukça beraber yaşayacağı toplumun yaşayış unsurlarını almaya başlarlar. Bu yaşayış unsurlarının başında dil unsuru gelmektedir. Çocuğun doğumdan sonra öğrendiği ilk şey anadilidir. Anadili, "Bireyin içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği ya da edindiği dildir" (Akt: Mangır, 2012; Vardar, 2002; Baştürk, 2004).

Anadili denilen unsur, kültürün bir parçası olmasından dolayı nesilden nesle aktararak varlığını devam ettirir. Kişi, anadili öğretimini ilk etapta aile ve yakın çevresinden alır. Bu ilk öğrenim süreci sistematik olmamakla beraber irticalen bir şekilde gelişim göstermektedir. Anadili öğretimi, kişinin okul denilen kurumlara adım atması ile beraber daha sistemli bir hâl alır. Eğitim kurumlarına rehber olması için hazırlanan "Türkçe Dersi Öğretim Programı; dil becerilerinin ve yeterliliklerinin geliştirilmesini, diğer tüm alanlarda öğrenme, kişisel ve sosyal gelişme ile mesleki becerileri edinmenin ön şartı olarak kabul etmektedir" (MEB, 2015).

Türkiye'de kitap okuma oranlarının yüksek olmadığı yapılan birçok araştırma sonucunda tespit edilmiştir. "Kadir Has Üniversitesi'nin hazırladığı Türkiye Eğilimleri Araştırması 2020 raporuna göre, ülkede gazete okumayanların oranı yüzde 56.6, kitap okumayanların oranı yüzde 59.1 iken vaktinin çoğunu sosyal medya hesaplarına ayıranların oranı yüzde 91.2, televizyon izleyenlerin oranı ise yüzde 93.3 olarak kaydedildi." (RTL 2).

Okumayı hayatlarının bir parçası haline getiremeyen bireyler anadili gelişimlerini okullarda okutulan ders kitaplarında bulunan metinler aracılığı ile sağlamaktadır. Bundan dolayı ders kitaplarına alınacak metinler ana dili gelişimi açısından nitelikle olmakla beraber, öğrencilerin dili daha iyi kullanabilmeleri bakımından temel kaynaklar olmalıdır. Birey söz varlığını eğitim kurumlarında almış olduğu öğretim ile geliştirmeye çalışmaktadır. Söz varlığı "Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler" (RTL 3) diye açıklanır. Söz varlığı içinde yer alan, dilin inceliklerini daha iyi sunmaya olanak veren

kavramların başında da deyimler gelmektedir. Deyimler, içinde buldukları dilin zenginliklerini, toplumun kültür unsurlarını aktaran sözel unsurlardır. Bundan dolayı bireylerin bilişsel gelişimlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için deyim öğretiminin hassas bir şekilde yapılması gerekmektedir. Deyimlerin öğretimi, eğitim kurumlarında ders kitapları aracılığı ile yapılmaktadır.

Bu çalışmada Türkçe Öğretim Programına göre hazırlanmış İlköğretim Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı'ndaki metinlerde geçen deyimler tespit edilerek bunların bireylere kazandırılmasında izlenen yollar aktarılmaya çalışılmıştır.

Deyimler ve Söz Varlığı İçindeki Yeri Nedir?

Türkçe, bünyesinde deyim barındırması bakımından zengin diller arasında yer alır. Gündelik hayatımızda farkında olarak veya olmayarak kullandığımız cümle yapıları içinde deyimleri kullanmaya çalışırız. Deyimler “Çekici bir anlam taşıyan, çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları(dır)” (Akt. Öztürk ve Kırmızı, 2021; Aksoy, 1989). Türkçe sözlüğe göre ise deyimler, “Anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu” (RTL 4) olarak tanımlanır.

Deyimler, toplumların kültürel unsurlarını bünyelerinde taşırlar. İçinde geliştikleri toplumların gerek sosyolojik gerekse felsefi unsurlarını sonraki kuşaklara aktarırlar.

“Deyimlerdeki kelimeler tesadüfi olarak bir araya getirilmemiştir. Bilinen en eski tarihlerden beri dilimizde yaşayan hatta bazen deyim dışında kullanımdan düşmüş eskil kelimelere de deyimlerde rastlamak mümkündür” (Özkan ve Şadiyeva, 2003). Özezen (2001), deyimleri biçim olarak üç grupta incelemektedir. Bunlar;

1. İki ya da daha fazla sözcüğün bir araya geldiği ve herhangi bir öbek türünde (ad tamlaması, sıfat tamlaması, edat öbeği vb.) olanlar: Bunları kalıp sözlerden ayırırken mecaz kullanımına dikkat etmelidir. Bu tür deyimler, tam anlamıyla donmuş biçimde kullanılırlar: göz açık, yalın ayak başı kabak
2. Sonu mastarla bitenler: Bunlar çekime girebilirler ve bu durumda da "deyimsi" adını alırlar: hafife al-, göze bat-, havanda su döv- vb.
3. Cümle biçiminde olanlar: Bu tür deyimlerde, sözcükler genellikle tek tek sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır. Ancak cümlelerin bütününden çıkan anlam gerçek dışıdır

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

Medeniyetin ve de hem yazılı hem de sözlü kültürün önemli bir parçası olan deyimler anlatıma zenginlik katması açısından önemli fakat aynı zamanda en gerekli de diyebileceğimiz söz varlıklarıdır. Tarihî geçmişleri neredeyse dilin yaşı kadar eskidir denilebilir. Bu nedenle yeni yetişen kuşakların bu söz varlıklarından haberdar olmaları ve bunları özümseyerek kullanımlarının hayatlarının bir parçası olarak kabul etmeleri hem ruh hem akıl hem de düşünce dünyalarının zenginleşmesi açısından son derece faydalı bir hizmet yaptıkları görülmektedir. Deyimlerin kullanımı aynı zamanda insanın dil gelişimi ve dilinin zenginleşmesinin de bir ölçüsü sayılabilir. Deyimler, salt çevresel faaliyetler yoluyla öğrenilebilecek unsurlar değildir. Deyim öğretimi ancak sistematik bir şekilde gerçekleştirilirse amacına ulaşmış olunur. Bu sistematik işleyiş okullarda Türkçe ders kitabı vasıtasıyla bireylere aktarılmaya çalışılmaktadır.

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında Deyim Öğretimi ile İlgili Kazanımlar

Türkçe dersi, öğrencilere söz varlığı kazandırmada önemli bir yer tutmaktadır. Birey, günlük hayatta karşılaşmadığı birçok deyimle Türkçe ders kitaplarında bulunan metinler sayesinde tanışmaktadır. Kültürel öğeleri de bünyesinde barındıran deyimler öğrencide öğrenilmesi gereken hedef kazanımların başında gelmektedir.

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin;

- Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarının sağlanması,
- Okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması,
- Duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya tezini sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmelerinin sağlanması,
- Millî, manevi, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi,
- Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmelerinin ve benimsemelerinin sağlanması (MEB, 2019).

gibi unsurlar kazandırılmaya çalışılmıştır.. Bu ifadelerden hareketle görüldüğü gibi "deyim" kavramı bir terim olarak değil de daha çok dilin

yapısı ve söz dağarcığı içinde bulunan doğal bir öge kapsamında ele alınmış ve Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları arasında açıkça dile getirilmemiş, sezdirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Atasözleri, bilmeceler, maniler, tekerlemeler vb. halk edebiyatı ürünlerinde olduğu deyimler de kültür ve medeniyet mirasının en başta gelen unsurlarındandır. Binaenaleyh, deyimler; milletin tarih sahnesine çıktığı tarihten beri hafızasında biriktirdiği ve dünya görüşünü şekillendiren en önemli söz varlıkları sayılır. Bundan dolayı içinde yaşanan topluma ait olan, toplumun kültürünü yansıtan, medeniyet değerlerini içinde barındıran, dünyaya bakışını ve onu algılayışını gösteren, halkın folklor zenginlikleriyle hem süslenmiş ve hem de bu yola dili süsleyerek ona bir zarafet ve anlatım gücü katan; bireylere geçmişten gelen bilgi ve deneyimleri aktarmaya çalışan deyimlerin her fert tarafından doğru ve akıcı bir şekilde kullanılması gerekir.

Anlamsal olarak deyimler zengin bir içeriğe sahiptir. Özlü söz veya vecize olarak tabir edilen “az sözle çok şey anlatmak” (RTL 5) tabirini birebir yansıtmaktadır. Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin bu anlamda zengin olması beklenmektedir.

Kitapların, dilin zenginliklerini ifade eden deyimlerin bünyesinde barındırması dilsel anlamda önemlidir. Ancak birçok kitabın bünyesinde fazla deyim bulundurmaması kitapların dilsel zenginlik olarak eksik kalmasına yol açmaktadır. Fertlerin soyut düşünmesi, düşündüğünü doğru bir şekilde yorumlayıp değerlendirmesi dilsel anlamda önem teşkil etmektedir.

Bu çalışmada 5. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan deyimlerin kazanımlar açısından yeterlilik düzeyi araştırılmaktadır. Çalışmanın amacı, tespit edilen bulgular doğrultusunda olumlu veya olumsuz bir sonuca ulaşmaktır.

Çalışmanın Önemi

İnsanın hafızasını oluşturan birçok unsur vardır. Bu unsurlar ise ekseriyetle dil vasıtasıyla kodlanır ve belleğe atılır. Milletler ve toplumlar için de aynı şey geçerlidir. Milletin tarihinde başından her ne geçmişse, halk her ne yaşamışsa bütün bu hadiselerin de tutulduğu ve depolandığı mekân, o milletin lisanıdır. Toplumların belleği olan söz varlıklarının içinde yer edinen deyimler; geçmişte yaşayan insanların bilgi, birikim ve deneyimlerini günümüze ulaştırması bakımından önemli yer tutmaktadır. Bu bilgi ve birikimleri öğrenmede en temel ders Türkçe dersleridir.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

Fertlerin birçoğunun günlük hayatlarında yazılı eserlere çok fazla ilgi duymaması ders kitaplarının önemini arttırmaktadır. Millî kültürün parçası olan deyimler bundan ötürü ders kitaplarında incelikli bir şekilde yerleştirilmelidir.

Dil becerilerinin gelişmesinde önemli rol oynayan deyimler, öğrencilere bilişsel anlamda soyut düşünme yeterliliği kazandırma temelinde önemli bir işlevi üstlenmektedir. Türkçe ders kitapları da içerdikleri metinlerde yer verdikleri deyimlerle öğrencilere hem bilişsel bir yeterlilik kazandırırken hem de anlatımın kuru, yavan olmasının önüne geçmektedir.

Bu nedenden dolayı ders kitapları hazırlanırken bu işlevler ön plânda tutulmalı, yapılacak çalışmalar dikkatle yapılmalı varsa bir eksiklik bulunup giderilmelidir. Bu tip çalışmalar bu tip nedenlerden dolayı önemli bir yer tutmaktadır.

Yöntem

Örneklem, ders kitabında yer alan metinlerin, deyimleri bünyelerinde barındırıp barındırmaması yönünden tarama metodu ile taranmış, doküman incelemesi yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. "Doküman incelemesinde veri kaynağı araştırma konusuna ilişkin bilgi sunan yazılı/görsel materyaller(den)" (Çetin ve İlhan ve Şahin, 2021) MEB Anıttepe yayınına ait 5. Sınıf Türkçe ders kitabı olarak belirlenmiştir.

Sınırlılıklar

Araştırma sonuçları araştırılan MEB Anıttepe 5. Sınıf Türkçe ders kitabıyla sınırlandırılmıştır.

Araştırma sonuçları, örneklem olarak seçilen MEB Anıttepe 5. Sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerle sınırlıdır.

Problem

Türkçe Öğretim Programında yer alan "Okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması." (MEB, 2019) kazanımına yönelik olarak millî kültürün önemli unsurlarından biri olan deyimlere, MEB Anıttepe 5. Sınıf Türkçe ders kitabı metinlerinde yeterli düzeyde yer veriliyor mu?

Bulgular

1.İlköğretim 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Deyimler

Bireyde söz varlığı önce aile ve yakın çevresinde şekillenmeye başlar. Bu gelişim daha sonra eğitim kurumlarında sistematik olarak öğretilmeye devam edilir.

Eğitim kurumlarındaki söz varlığının öğretimi daha çok temel kitaplar ve ders kitapları aracılığı ile öğrencilere sezdirilerek öğretilmeye çalışılır. Bundan dolayı dil gelişiminde kitapların yeri oldukça önemlidir.

2. İlgili ders kitabında yer alan deyimlerin temalara dağılımı aşağıdaki gibidir:

1. Tema'da 10 deyim.
2. Tema'da 23 deyim.
3. Tema'da 9 deyim.
4. Tema'da 8 deyim.
5. Tema'da 9 deyim.
6. Tema'da 7 deyim.
7. Tema'da 9 deyim.
8. Tema'da 6 deyim.

Tablodan da anlaşılacağı üzere deyimler metinlerde bağdaşık bir şekilde dağılım göstermemiştir. Deyimlerin salt bir şekilde metinlerde kullanılması öğrencileri anlamsal olarak zorlayabilmektedir.

Ders Kitabındaki Deyimlerin Tema Bazında Dağılımı

Bu çalışmada ilköğretim 5. Sınıf Türkçe Ders kitabı incelenmiş, ders kitabında yer alan metinlerdeki deyim varlığı şu şekilde tespit edilmiştir:¹

1. Tema: Birey ve Toplum

yakışık almamak: yerinde olmamak, uygun düşmemek

sinirine dokunmak: hoşuna gitmemek, sinirlendirmek

punduna getirmek: bir şeyi yapmak için uygun zamanı ve yeri seçmek

¹ Burada yer alan deyimlerin anlamları Türk Dil Kurumu'nun genel ağ sayfasındaki Güncel Türkçe Sözlük'ten alınmıştır.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

dalga geçmek: üzerinde durulması gereken işle ilgilenmeyerek başka şeyler düşünmek veya yapmak

karşılık vermek: 1. küçük büyüğüne karşı gelmek, 2. cevap vermek, yanıt vermek

yol göstermek: 1. kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek, 2. mecaz ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek

yol almak: yolda ilerlemek

cesaretini toplamak: kendine güven duygusunu, yürekliliğini ve atılganlığını bir araya getirmek

oralı (bile) olmamak: önemsememek, umursamamak, aldirmamak, ilgilenmemek

gözlerinin içi gülmek: çok sevindiği yüzünden, gözlerinden belli olmak

2. Tema: Millî Mücadele ve Atatürk

eli silah tutmak: silah kullanabilmek

yıldırım gibi: büyük bir hızla

neye uğradığını bilememek (veya anlamamak veya şaşırarak): ansızın üzücü, sıkıcı, neşeli, güzel veya hoş bir durumla karşılaşmak

umurunda olmamak: aldirmamak

sokağa (veya sokaklara) dökülmek: 1. herhangi bir sebeple dışarı çıkmak, 2. gösteri, protesto gibi amaçlarla insanlar sokaklara, meydanlara inmek

gün ağarmak: tan yeri aydınlanmak

endişe etmek: tasalanmak, kaygılanmak

abluka etmek (veya ablukaya almak): kuşatmak

çaba harcamak: bir işi yapabilmek için elinden geleni yapmak

ne pahasına olursa olsun: 1. `ne büyük özveri isterse istesin` anlamında bir söz, 2. `her türlü sıkıntı ve tehlikeyi göze alarak` anlamında kullanılan bir söz

(biriyle veya bir şeyle) boy ölçüşmek: yarışmak

İbrahim CANBOLAT-Kerim TUZCU

hop oturup hop kalkmak: öfke, heyecan vb. duygular sebebiyle yerinde duramaz olmak, kalkıp kalkıp oturmak

yola çıkmak: 1. araca binmek üzere yol üstünde durmak: 2. bir yere varmak için bulunduğu yerden ayrılarak yolculuğa başlamak, harekete geçmek: 3. herhangi bir şeyi esas almak, oradan başlamak: 4. herhangi bir işe başlamak

yenik düşmek: yenilmek, mağlup olmak

kulak misafiri olmak: yanında konuşulanları konuşmaya katılmadan dinlemek

boyun eğmek: isteyerek veya istemeyerek uymak, katlanmak

sabrı taşmak (veya tükenmek): artık katlanamaz, dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak

esir düşmek: tutsak olmak

beti benzi atmak (veya solmak veya uçmak veya kül kesilmek veya kireç kesilmek): herhangi bir sebeple kanı çekilip yüzü solmak, korkmak

yollara dökülmek: kalabalık hâlde yolda olmak

dilden dile aktarılmak: sözlü olarak yayılmak

bir yerin yolunu tutmak : o yere doğru gitmeye başlamak

boy vermek: 1. suyun insan boyunu aşacak kadar derin olması, 2. suya dalarak boyu ile suyun derinliğini ölçmek, 3. büyümek

3. Tema: Doğa ve Evren

(bir şey birinin) zoruna gitmek: onuruna dokunmak, gücüne gitmek

dikkat çekmek: 1. askerlik terimi, 2. Bir konuda önemli olduğu düşünülen noktaya dikkatleri toplamak

burnunu sokmak: gerekmeden her işe karışmak

göz yummak:1. görmezlikten gelmek, hoş görmek, bağışlamak, 2. umudunu kesmek, umutsuzluğa düşmek

sahip çıkmak: 1. kendinin olduğunu ileri sürmek, 2. korumak, koruyucu olmak, ilgilenip gözetmek

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International Journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2023]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:4
Sayı/Issue:1

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

baş başa kalmak: biriyle veya bir şeyle yalnız kalmak

el birliği etmek: birlikte davranmak, dayanışmak

yurt edinmek (veya tutmak): bir yeri kendisine, ailesine yurt olarak kabul etmek, vatan tutmak

dillere destan olmak: herkes tarafından konuşulur olmak

4. Tema: Millî Kültürümüz

kilit vurmak: kapatmak

canından bezmek (veya bıkmak veya usanmak): ölümü göze alacak kadar sıkıntı içinde olmak

nesi var nesi yok: bütün serveti, her şeyi

ortaya dökmek: 1. çıkarmak, göstermek, 2. açıklamak

kiyamet kopmak: 1. kıyamet günü gelmek, 2. mecaz bir yerde çok gürültü ve telaş olmak

ortaya çıkmak: 1. yokken var olmak, meydana çıkmak, türemek, 2. biri kendini göstermek

göz alabildiğine. 1. gözün görebileceği en uzak yerlere kadar, 2. çok geniş, engin bir biçimde

inşa etmek: kurmak, yapmak

5. Tema: Vatandaşlık

kara kara düşünmek: çok üzüntülü olmak, düşünceye dalmak

ödü kopmak (veya patlamak): çok korkmak

kanı donmak (veya çekilmek): donakalmak, çok şaşırarak

elinden kurtulmak: birinden kaçmayı başarmak

gözden kaybolmak: ortadan çekilmek veya görünmez olmak, kaybolmak

bir deri bir kemik (kalmak): çok zayıf (olmak)

İbrahim CANBOLAT-Kerim TUZCU

kulağına küpe olmak (veya etmek): başa gelen bir durumdan alınan dersi unutmamak

kulak kabartmak: belli etmemeye çalışarak dinlemek

canına tak demek (veya etmek): dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak

6. Tema: Sağlık ve Spor

değer vermek: değerli saymak, önem vermek

saygı göstermek: saymak, değer vermek

gözleri kapanmak: 1. Ölmek, 2. çok uykusu gelmek, 3. gerçeği görememek, 4. gerçeklerden kaçmak

göz göze gelmek: her iki tarafın bakışları karşılaşmak

kendini alamamak: istemeyerek bir işi yapma durumuna girmek

gözlerine inanmamak: hiç umulmayan, hiç beklenmeyen bir şeyin görülmesi karşısında şaşırarak

kendine gelmek: 1. Ayılmak, 2. akli başına gelmek, 3. durumu düzelmek

7. Tema: Erdemler

peşine düşmek (veya gitmek): 1. arkasından gitmek, izlemek, 2. bir isteğin gerçekleşmesini sağlamaya çalışmak

göz kulak olmak: 1. görme, işitme yoluyla bilgi edinmeye çalışmak, 2. mecaz gözetmek, korumak, bakmak

gözden kaybolmak: ortadan çekilmek veya görünmez olmak, kaybolmak

gayret göstermek: çaba harcamak, başarmak için çalışmak

saygı göstermek: saymak, değer vermek

yolunu beklemek (veya gözlemek): gelmesini beklemek

elinden geleni yapmak: gücünün yettiği kadarını yapmak

(biriyle) başa çıkmak 1. güçlükler çıkararak biriyle olan işini, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek, 2. (bir şeyle) başa çıkmak , bir şeye gücü yetmek

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International Journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2023]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:4
Sayı/Issue:1

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

8. Tema: Bilim ve Teknoloji

işe yaramak. elverişli olmak

dile getirmek. 1. Konuşturmak, 2. belirtmek, anlatmak, açıklamak, ifade etmek

yol açmak: 1. yol yapmak, 2. kapanmış olan yolu geçilir duruma getirmek, 3. bir şeye sebep olmak, 3. kalabalık bir yerde genellikle saygıdeğer bir kişinin geçmesi için insanları kenara çekip yol vermek, 4. (mecaz) bir olayın sebebi olmak, 5. (mecaz) davranışlarıyla başkalarına örnek olmak

akla gelmek: hatırlamak

işe yaramak: elverişli olmak

ortaya çıkarmak: delilleriyle göstermek, ispat etmek (RTL 6)

Yukarıda örneklerini verdiğimiz deyimlerin söz varlığına baktığımızda öğrencilerin;

1. Yol göstermek (ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek), kıyamet kopmak (bir yerde çok gürültü ve telaş olmak), göz kulak olmak (korumak, bakmak), yol açmak (bir olayın sebebi olmak) gibi deyimleri metnin bağlamından yola çıkarak gerçek anlamları ile beraber bir de mecaz anlamlarını öğrenmesi “mecaz anlam” ı anlama ve anlamlandırmada

2. Karşılık vermek, sokağa (veya sokaklara) dökülmek, ne pahasına olursa olsun, yola çıkmak, boy vermek, göz yummak, sahip çıkmak, ortaya dökmek, ortaya çıkmak, göz alabildiğine, gözleri kapanmak, kendine gelmek, peşine düşmek (veya gitmek, dile getirmek, yol açmak gibi literatürde “çok anlamlılık” olarak tabir edilen söz varlıklarının sezdirilmesi noktasında ise öğrencilerin öğrenme faaliyetlerini olumlu anlamda etkilediği düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

1. Deyimler, Türkçenin kültürel özelliklerini yansıtan önemli söz varlıklarından biridir. Deyimlerle beraber birey düşünsel anlamda daha nitelikli ifadeler kurup bunları sosyal hayatında da kullanabilmektedir.
2. Soyut işlemler döneminin başında olan 5. sınıf öğrencileri deyimlerle beraber yavaş yavaş bu düşünce yetisini geliştirebilmelidir. “Piaget bilişsel gelişimin son aşamasının 11-12 yaşında başlayıp ergenlik boyunca devam ettiğini belirtmiştir. Bu

dönemde birey artık yetişkin biri gibi düşünebilir.” (Yavuz, 2015). Bu düşünme alt yapısının temel taşlarından biri de deyim varlığının etkin bir şekilde kullanımudur.

3. Anıttepe Yayınları 5. Sınıf Türkçe ders kitabı incelendiğinde deyimlerin ders temalarına belirli bir standartta yerleştirildiği söylenemez. Temalarda işlenen tüm metinlerde toplamda 81 adet deyim kullanılmıştır. Ancak bu deyimler her temada eşit bir şekilde dağılım göstermemiştir. Deyimlerin salt bir şekilde metinlerde kullanılması öğrencileri anlamsal olarak zorlayabilmektedir. Ayrıca soyut işlemler dönemine henüz geçmiş bireyler için alıcı söz varlığından ziyade verici söz varlığının ön planda tutulması öğrenciler için daha faydalı olacaktır.
4. Temalarda işlenen metinlerin daha nitelikli metinlerden seçilip öğrencilere uygun deyimlerin kullanılması söz varlığı gelişimi açısından daha da önem teşkil etmektedir. Seçilen deyim sayısından ziyade öğrencilerin yaş düzeyine uygun deyimlerin metinlerde kullanılması metnin niteliğini artıracak unsurların başında gelmektedir.
5. Ders kitaplarını hazırlayan kurum veya kuruluştaki kişilerin, öğrencilerin bilişsel gelişimlerine uygun metinleri tercih edip bu metinler ışığında bu yaş seviyesine hitap eden deyimleri metinlerde kullanması öğrencilerin söz varlıklarının gelişiminde önemli bir rol oynayabilmektedir.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Deyimlerin Öğrencilerin Kelime Dağarcığına Katkıları

Kaynakça / Reference

Çetin, B. ve İlhan, M. (2021). Eğitimde Araştırma Yöntemleri, Ankara: Pegem Akademi.

Mangır, M. (2012). "İlköğretim 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Deyim Varlığının Öğrencilerin Alıcı Söz Varlığına Katkısı", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 2371-2385.

MEB (2019). İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-8. Sınıflar), Ankara.

MEB (2021). İlköğretim Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı, Ankara: Anıtepe Yayıncılık.

MEB, (2015). Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. Sınıflar), Ankara.

Özçelik, S. ve Erten, M. (2011). Türkiye Türkçesi Dilbilgisi, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Özezen Yücelol, M. (2001). "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz", Dil ve Edebiyat Dergisi, 600, 872.

Özkan, F. ve Şadiyeva, G. (2003). "Somatik Deyimler", Bilig, 24, 136.

Öztürk, Y. ve Kırmızı, Ö. (2021). "Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Millî Kültür Teması Metinlerinde Deyim ve Atasözü Varlığı", OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, 317.

RTL1: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi:10.04.2023

RTL2:<https://yeni1mecra.com/turkiyede-gazete-ve-kitap-okuma-oranlari-giderek-dusuyor/> Erişim Tarihi: 15.05.2023

RTL3: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 10.05.2023

RTL4:<https://www.google.com/search?q=t%C3%BCrk%C3%A7e+s%C3%B6z%C3%BCk&oq=t%C3%BCrk%C3%A7e+s%C3%B6z%C3%BCk&aqs=chrome..69i57j0i512j0i433i512j0i512l6j0i271.3623j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#dobs=deyim> Erişim Tarihi: 05.06.2023

RTL5: <https://www.turkedebiyati.org/anlatimin-ozellikleri.html> Erişim Tarihi: 10.06.2023

RTL6: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 28.05.2023

Yavuz, F. (2015). Örneklerle Gelişim Psikolojisi, Ankara: Gece Kitaplığı.

